

Bâbürnâme Özelinde Çokluk ve İsim Çekim Eklerinin Cümle Kurulumunda Rolü

The Role of Plurality Suffixes and Noun Inflection in Constructing Sentence in Specific to Baburnama

Semra Akgül

Araş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa/Türkiye

e-posta semraakgul@uludag.edu.tr

orcid 0000-0003-0471-3772

doi 10.54316/dilarastirmalari.1182036

Atıf

Citation

Akgül, Semra (2023).
Bâbürnâme Özelinde Çokluk
ve İsim Çekim Eklerinin
Cümle Kurulumunda Rolü.
Dil Araştırmaları, 32: 151-
173.

Başvuru

Submitted

30.09.2022

Revizyon

Revised

19.12.2022

Kabul

Accepted

15.01.2023

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.05.2023

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and

ÖZ

Bâbü'nün kendi kaleminden yaşadıkları, gördükleri, keşfettikleri, kazandıkları ve kaybettikleri, kısacası hayatını ve onu heyecanlandıran, duygulandıran her ayrıntıyı anlattığı Bâbü'nâme, Türk edebiyatının ilk hatıratıdır. Eser, Doğu Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Hacimli bir eser olan Bâbü'nâme birçok saha için olduğu gibi dil çalışmaları için de verimli bir kaynaktır.

Cümle kurulumunda önemli role sahip çekim eklerinden isim çekim ekleri, taraflardan en az bir tanesinin isim olduğu birliktelikler kurar. Kurulan bu birlikteliğin fonksiyonu, cümlenin bağlamına göre şekillenir. Binlerce yıldır varlığını koruyan eklerin yeni vazifeler kazanarak canlılıklarını devam ettirmeleri de cümle birliği içerisinde aldıkları çeşitli görevler ile mümkündür. Bu çalışmada Bâbü'nâme özelinde çokluk ve isim çekim ekleri ile kurulan birlikler ve bu birliklerin cümle kurulumundaki rolü incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bâbü'nâme, isim çekimi, çekim ekleri, morfosentaks, cümle

ABSTRACT

Baburname, -was written by Babur- in which he reminisces about his sightseeing, discoveries, life experiences and the things that excites and affects him, is the first memoir book of Turkish Literature. It is structured in Eastern Turkish Language. As it is a bulky book, it provides lots of reference points for literature studies as provided for many other study areas.

Noun inflections which have crucial role on sentence structuring make collocations whose at least one side is a noun. The function of this collocation is determined regarding with the context of the sentence. The continuity of inflections' lives with new roles -have been existing

confirmed to be free of
plagiarism.

thousands of years – is possible with their role that they take in the sentence. In this study, the collocations that are structured by using noun inflections and using plural suffixes and the role of those collocations' in structuring sentences is held in specific to Baburname.

Keywords: Baburnama, noun inflection, inflections, morphosyntax, sentence

0. Giriş

Gazi Zahirüddîn Muhammed Bâbü, devlet kurucu bir hükümdar, tarih sahnesinde iz bırakmış bir kumandan olmanın ötesinde okumaya ilgili, kültürlü, doğaya âşık, canlılara karşı meraklı, şair ruhlu bir şahsiyettir. Bâbü, askerî ve siyasi hayatının inişli çıkışlı yılları ve nihayetinde Hindistan'da temellerini attığı Büyük Türk İmparatorluğu ile birçok tarihçinin hayranlığını kazanırken; tüm bu hareketli yaşantısına rağmen elinden düşürmediği kalem ile ardında birbirinden değerli eserler bırakmıştır. Bu eserler arasında onu anlatı dünyasında müstesna bir yere taşıyan, kendi hayatını kaleme aldığı hatıratı, edebi sahada adının ölümsüzleşmesini sağlamıştır.

Bâbü'nâme, Bâbü'nün kendi kaleminden hayatındaki olayları samimiyetle anlattığı, 16. yüzyıl Doğu Türkçesi ile yazılmış bir eserdir. Eser, Bâbü'nün on iki yaşında Fergana'da tahta çıktığını söylemesiyle başlar ve ölümünden bir yıl öncesine kadar geçen hayatının otuz yedi yıllık kısmını anlatır. Bâbü'nâme, Türkçe kaleme alınmış ilk hatıratır. Bâbü, hayatına, gezdiği, gördüğü yerlere dair; karşılaştığı canlılardan dönemin ve döneminin hemen öncesinin devlet adamlarına ve edebi şahsiyetlerine kadar birçok konuda samimi bir üslupla değerli bilgiler vermiş, şahsi görüşlerini de bu bilgilere eklemeyi ihmal etmemiştir. Bâbü'nâme, dil ve edebiyat çalışmalarının yanı sıra tarih, coğrafya, etnografya ve hatta botanik, zooloji ve halk bilimi sahaları için de değerli bilgiler sunar. Bâbü'nâme'nin bilinen on nüshası¹ vardır, ancak bu nüshalardan bugün ulaşılabilir durumda olup dil ve tarih çalışmalarına² kaynaklık etmiş nüsha sayısı üçtür³: Tahran nüshası, Elphinstone nüshası, Haydarâbâd nüshası.

Bâbü'nün eğitimi ve çok okuyan bir hükümdar olduğu gerçeğiyle beraber, ardında bıraktığı eserler de göz önünde bulundurulduğunda Bâbü'nâme'nin dil çalışmaları için geniş bir çalışma alanı sunduğu da görülecektir. Doğu Türkçesi ile kaleme alınmış bu eser üzerinden dönemin dil özelliklerine ve söz varlığına ulaşabilmek mümkündür.

Bâbü'nâme üzerinde “cümle, cümleyi oluşturan unsurlar, cümle unsurları arasındaki ilişki” gibi konular hakkında Türkçe ve diğer dillerde yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Claus Schönig'in Bâbü'nâme'de geçen fiil kipleri, birleşik fiiller, yüklemsiz cümleler ve cümlede geçmiş zaman konuları hakkında kaleme aldığı Almanca ve İngilizce

¹ Nüshalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. ŞEN, Mesut (1993). Baburname: *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Giriş-Metin-Açıklamalı Dizin*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, s. 32.

² Bu çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. AKGÜL, Semra (2020). *Bâbü'nâme'nin Haydarâbâd Nüshasının Transkripsiyonu ve Söz Dizimi İncelemesi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

³ Kazan nüshası, orijinal kopyalardan olmayıp İlminski tarafından Kazan'da bastırılmış bir nüsha olduğu için bu gruba dâhil edilmemiştir.

çalışmaları mevcuttur⁴. Ayrıca Türkçe dışında kaleme alınmış bir çalışma olarak Rentzsch'in Bâbürnâme'de kiplik (modality) konusunu ele aldığı ve bağlama dayalı kiplik parçalarını Bâbürnâme metni üzerinde incelediği çalışma örnek gösterilebilir (Rentzsch 2011: 78-123).

Bâbürnâme, birçok tez çalışmasına da konu olmuştur. Burada, bu tez çalışmalarından cümle ve cümleyi oluşturan kavramlarla ilgili olanlardan bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki Arzu Yıkılmaz tarafından Doktora tezi olarak hazırlanan "Bâbürnâme'de Fiilimsiler" başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada Yıkılmaz, yan cümlelerin yüklemi olarak kullanılan fiilimsilerin kullanışları, kurdukları birliktelikleri ve işlevleri belirterek, tespit edilen fiilimsi biçimlerinin hem yan hem de ana cümle içinde hangi cümle unsurunu (özne, nesne, tümleç, vs.) oluşturdukları, bu yapı ve birlikteliklerin hangi zamanları ifade ettikleri konuları üzerinde durmuştur (Yıkılmaz, 2022). Yine Yıkılmaz'a ait olan ve aslı zarf-fiillerle kurulmuş yan cümlelerin kullanımları ve zaman işlevlerinin ele alındığı makalede, Bâbürnâme metninde kullanılan aslı zarf-fiillerden -GAÇ, -GAIL, GUŇA, -(X)p, -A/-y, -mAY biçimleri değerlendirilerek eserdeki zarf-fiil yan cümleleri ve birlikteliklerinin kullanımı özellikle zarf-fiil yan cümlesinin bağlı bulunduğu ana cümle veya başka bir yan cümle ile kurduğu zaman ilişkileri sonucunda üstlendiği görev ve işlevler incelenmiştir (Yıkılmaz 2015: 1243-1260).

Bâbürnâme'nin dil özelliklerinin incelendiği Murat Aka tarafından hazırlanmış yüksek lisans tezinde ses ve şekil bilgisi özellikleri ortaya konmuştur. Bâbürnâme'nin ses bilgisi özellikleri ünlüler ve ünsüzler alt başlıkları altında değerlendirilerek yer yer Eski Türkçe ve Orta Türkçedeki fonetik şekillerle karşılaştırılmıştır. Şekil bilgisi bölümünde Bâbürnâme'de kelime yapımı, kelime türleri, isim ve fiil çekimi anlatılmış; her bir gramer unsuru, fonetik varyantları ve anlamsal fonksiyonlarıyla birlikte verilmiştir (Aka, 2014).

Bâbü'rün dört eseri taranarak hazırlanan bir başka yüksek lisans tezinde ise "ikilemeler" konusu ele alınmıştır. Bâbü'rün dört eserinden (Bâbürnâme, Mübeyyen Der Fıkh, Bâbü'r Dîvânı, Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi) derlenen ikilemeler ışığında, Türkçenin tarihî dönemlerinden beri kullanılan ikilemelerle ilgili problemler ortaya konmuştur. Bu dört eserde saptanan ikilemeler ses benzerliği, hece dizilişi, yapı, köken, anlam, sözcük türü, anlamsal işlevleri ve söz dizimindeki işlevleri bakımından sınıflandırılarak incelenmiştir (Ceylan, 2009).

Bâbürnâme'yi sıfatlar özelinde ele alan bir başka yüksek lisans tezinde ise metinde kullanılan sıfatlar, "Kelime ve Kelime Grubu Olma Niteliğiyle", "Niteleme ve Belirtme Durumuna" ve "Yapısına" göre üç ana başlık altında ele alınmıştır. Bu çalışmada Bâbürnâme'de geçen sıfat şekilleri ile Türkiye Türkçesinde kullanılan sıfatlar arasındaki farklılıklar üzerinde durulmuştur (Çorbacı, 2012).

⁴ Bu çalışmalar için bk. SCHÖNİG, Claus, (1994). "Prädikatslose Sätze und postprädikatische Segmente im Babur-name (Haidarabad-Kodex)". *Journal of Turkology*, 2/2: 225-243; (1996). "Komplexe Verben im Babur-name (Haidarabad- Kodex)" *Ural Altaische Jahrbücher*, 14: 206-217; (1991). "Vergangenheitstempora im Babur-name", *Materialia Turcica*, 15: 1-13; (2012). "Finite Predication and Text Structure in the Babur-nâme (Babur-nâme'de Fiil Kipleri ve Metin Yapısı)", Kocaali: *Babur ve Baburnâme Üzerine Araştırmalar Uluslararası Çalıştayı*.

Başka bir dil bilgisi ögesi olarak birleşik fiil yapılarının incelendiği “Baburname’de Birleşik Filler” başlıklı yüksek lisans tezinde ise metinde geçen birleşik fiiller tespit edilerek bunlar yapı bakımından sınıflandırılmış ve bu birleşik fiillerin sözlük anlamları verilmiştir. Birleşik fiilleri “isim unsur+ yardımcı fiil” ve “fiil unsur+fiil” olmak üzere iki grup halinde inceleyen Demir, çalışmanın sonunda birleşik fiillerin alfabetik dizinini eklemiş ve bu fiillerin Çağatay, Özbek, Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesi’ndeki anlam karşılıklarını bir tablo halinde vermiştir (Demir, 2016).

Bâbürnâme’deki cümle yapılarıyla ilgili bir çalışma olarak A. Rüştü Karabeyoğlu’nun çalışmasını da burada zikretmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Karabeyoğlu, “Bâbürnâme’deki Bazı Cümle Yapıları Üzerine” başlıklı makalesinde Bâbürnâme’de cümle bağlayıcıları olarak görev yapan “egerçi-velî, bâvücüd, her néçe, néçük (kim)” gibi cümle başı edatlarıyla kurulu ve aralarında karşıtlama anlam ilişkileri bulunan cümle yapıları üzerinde durmuştur.

Bizim de bu çalışma ile amacımız Bâbürnâme’nin bize sunduğu dil verilerinden yola çıkarak yine Bâbürnâme metni içerisinde isim çekim eklerinin cümle kurulumundaki önemine ve isim çekim ekleriyle kurulan sözcükler arası anlamlı ilişkilerin üstlendikleri görevlere büyüteç tutmaktır. Çalışmanın kapsamı 382 varaktan oluşan Haydarâbâd nüshasıdır. Bu nüshanın doktora tezi olarak hazırlanan transkripsiyonundan (Akgül, 2020) isim çekim eklerinin fonksiyonlarına işaret eden örnekler için faydalanılmıştır. Metinde geçen çokluk ve isim çekim ekleri aracılığıyla kurulan cümle birlikleri incelenmiş ve bunların cümle kurulumundaki fonksiyonları cümlelerin bağlamına dayanarak ortaya konmaya çalışılmıştır. “İsim Çekimi” iyelik ekleri ile kurulan cümle içi ilişkiler, hâl ekleri ile kurulan cümle içi ilişkiler ile bunların cümle kurulumundaki görevleri üzerinden değerlendirilmiştir.

1. İnceleme

Türkçe sondan eklemeli bir dil olarak eklerin önemli görevler üstlendiği bir yapılanma şekline sahiptir. Bir dilin gelişim gösteren, ancak yeni üretimi olmayan yapı parçaları olan eklerin dilin ihtiyaçlarına göre şekillenmesi ancak kullanım alanları (cümle, kelime grubu) içerisinde kazandıkları yeni fonksiyonlar ile mümkündür. Kelime yapımında kullanılan eklerin her birinin nasıl ki müstakil fonksiyonları varsa kelime çekiminde kullanılan eklerin de cümle kurulumunda müstakil fonksiyonları vardır. Bu fonksiyonları belirleyen en önemli unsur cümlelerin bağlamıdır. Cümleyi doğrudan doğruya sözcükler değil, anlamlı ilişkiler sonrası ortaya çıkmış dil birlikleri kurar (Koç 1998: 31). Bu dil birliklerinin oluşumundaki en önemli yapı taşı ise çekim ekleridir.

Banguoğlu için cümle, basit ve birleşik olarak değerlendirilen bir bütündür. Birleşik cümle ise “tümleme” ve “karmaşık” alt gruplarına ayrılır ve bunlardan “tümleme birleşik cümleleri” şart, ilinti ve bağlam cümlelerinden; karmaşık cümleler ise ad-fiil, sıfat fiil ve zarf-fiil cümlelerinden oluşur (Banguoğlu 1995: 522-586). Banguoğlu’nun cümle tasnifinde de görüldüğü üzere eklerin inşa ettiği yapılar cümlelerin kurgulanmasında ve bu cümle kurgularının sınıflandırılmasında önemli role sahiptir.

Cümleyi “basit” ve “birleşik” olmak üzere iki grup altında ele alan Ergin, eklerin cümle kurulumunda sahip oldukları role değinmemiş, cümleyi öğelerinin dizilişi, şart ifadesi ve ki bağlacı ile kurulmuş birleşik cümle olarak değerlendirmiştir (Ergin 2009: 404).

Dilin iptidai dönemlerinden günümüze kadar varlığını koruyabilen ekler, gelişimlerini varlık gösterdikleri anlam alanlarında gerçekleştirirler. Görev aldıkları anlam alanları vasıtasıyla yeni fonksiyonlar kazanan ekler, bu sayede binlerce yıldır süren gelişimlerini geleceğe aktarırlar. Öte yandan bazı ekler ise özellikle kullanım azlığının yarattığı daha dar bir çerçevede kalan “anlam alanı” hayatları neticesinde yok olmasa da kullanımdan kalkmaya mahkûm olmuşlardır.

Cümlelerin bağlamı kapsamında görev üstlenen isim çekim ekleri, sözcükler arasında anlamlı birliktelikler kurulmasını sağlar. Çekime girmediği takdirde cümlede boşlukta kalacak sözcükler ancak onları bir şahsa veya hâle bağlayacak çekim ekleri vasıtasıyla cümle içinde görevli hâle gelebilirler. Sözcüklerin sözcüklerle kuracağı rabita isim çekim eklerinin birincil görevidir. Sözcükler arasında kurulan ilişkinin ne yönde olacağını, hangi duruma bağlanacağını eklerin varlığıyla birlikte cümlelerin bağlamı da belirler. Eklendiği sözcüğün anlamını değiştirmeden fonksiyonunu belirleyen, görev yerine işaret eden ve rabita kurulan sözcükle ilişkinin yönünü şekillendiren isim çekim ekleri, tüm bunları ancak cümle veya kelime grubu gibi bir dil birliği içerisinde ifa edebilir.

Türkçenin sözdizimini “yargısız anlatımlar” ve “yargılı anlatımlar” gruplandırması üzerinden inceleyen Vecihe Hatipoğlu’na göre yargısız anlatımlar yargılı anlatımlara yardımcı olmak için kurulurlar ve “tamlamalar”, “birleşik sözcükler”, “ikilemeler” bu grubu oluştururlar. Bu üç gruptan ilki olan “tamlamalar” çekim ekleri vasıtasıyla kurulan ad tamlamasını da içerir ki bu tür tamlamalar bir veya daha çok adın, bir başka adın anlamını tamamlamak üzere kurduğu birliklerdir (Hatipoğlu 1972: 12). Hatipoğlu’nun morfolojik ve tamlanan-tamlayan ekseninde baktığı bu birlikteliklerin temel hedefi yargılı anlatımları desteklemek, açıklamak ve onlara yardımcı olmaktır. Bu durumda yargısız anlatımlar, yardımcı oldukları “yargılı anlatımlar”ın anlatı dünyasına göre görev ve anlam kazanırlar.

Bu çalışmanın konusu, cümleyi meydana getiren unsurlar içerisinde bir tarafı isim olan birliklerin anlamlı ilişki kurmasını sağlayan “isim çekim ekleri”dir. Bu çalışmada isimleri şahıslara bağlayan iyelik ekleri ile isimleri isimlere, fiillere ve edatlara bağlayan, bunlarla anlamlı ilişki kurmasını sağlayan hâl ekleri ve isimlerin sayısını, miktarını veya “çok” olduğunu belirten çokluk ekleri Bâbürnâme özelinde verilecek örnekler ile incelenecektir.

İsim çekim eklerinin sınıflandırılması konusunda farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Banguoğlu isimleri sayı ve çokluk, cinslik, belirtme, iyelik hâl olarak sınıflandırırken (Banguoğlu 1995: 46); Ergin’e göre isim kategorisine getirilen ekler çokluk, iyelik, aitlik, hâl ekleri, yön ekleri ve soru eki şeklinde sınıflandırılmaktadır (Ergin 2009: 220). Argunşah’a göre Türkçenin isim çekim ekleri çokluk, iyelik, aitlik ve durum ekleridir (Argunşah 2013: 115).

Eckmann'a göre ise isim çekiminde üç çeşit ek vardır (Eckmann 2014: 119): çokluk ekleri, iyelik ekleri ve hâl ekleri. Bu çalışmada bu tasnife uygun olarak cümle kurulumunda isim çekim eklerinin fonksiyonları incelenecektir.

1.1. Çokluk

Çağatay Türkçesinde çokluk, ismin sayılar aracılığıyla belirtilmesi; morfolojik yolla isimlere getirilen +lAr morfemi ya da bazı Arapça ve Farsça çokluk şekilleri ile ifade edilir. Bâbürnâme'de de bu üç yolla çokluk ifadesi sağlanmıştır. İsimlerin sayılar aracılığıyla nitelendirildiği çokluk ile Arapça ve Farsça çokluk şekilleri konumuzun içerisinde yer almadığı için burada ele alınmamıştır.

Çağatay Türkçesinin morfolojik çokluk birimi +lAr ekidir. Bu ek ile cümleye katılan sözcüğün üç anlam alanına işaret ettiği görülür: Bunlardan ilki "sayılabilir çokluk", başka bir ifadeyle "miktar belirtilmemiş çokluk", ikincisi "sayılamaz çokluk" diğer bir ifadeyle "miktar belirtmeyen çokluk" ve üçüncüsü "belirsiz çokluk"tur.

"Sayılabilir/miktar belirtilmemiş çokluk" ile ölçülebilir (belirli bir sayıda olan) bir çokluk olduğu halde cümlede bu ölçüme yer verilmeyen çokluğa işaret edilirken; "sayılamaz çokluk" ile ölçülemeyen, saymanın mümkün olmadığı veya miktarı belirtilemeyecek bir çokluğa işaret edilir. Belirsiz çokluk ise miktarı ölçülebilir olduğu halde sayısının belirtilemeyeceği çokluğa işaret eder.

+lAr morfeminin Bâbürnâme'de bu üç anlam alanına işaret eden örnekleri şöyledir:

1.1.1. Miktar Belirtilmemiş/Sayılabilir Çokluk

- HasanYa'küb haber tapıp kēçe bile bu qaravul ayırğan yigitlerniñ üstige yürüp uy müngüzi kapap şibe koyarlar. (25a)
"Hasan Yakup bunu haber alınca geceleyin öncü olarak gönderilmiş yiğitlerin üzerine yürüyüp (onları) kuşatarak ok yağmuruna tutar."

*yigitlerin "yiğitlerin"

Örnekte çokluk ekinin cümlede işaret ettiği anlam, "sayılamaz" bir çokluk değil, "miktarı belirtilmemiş çokluk"tur. "Öncü olarak yollanan yiğitler" in sayısı bellidir veya istendiği takdirde sayısı tespit edilebilir ancak cümle içerisinde bu sayıya işaret edecek herhangi bir ölçü birimi kullanılmamış; dolayısıyla çokluğun miktarı "belirtilmemiştir".

- Sēniñ haqqıñda yaman bardım mu kim bu şaqqıñ bile bēlinke iki kılıç bağlap çerig tartıp bizniñ vilāyetlerniñ üstige kēlip mundaq şūr ve fitne salur sēn. (258b)
"Sana ne kötülük ettim ki bu eziyet ile (eziyet etme fikriyle) böyle beline iki kılıç bağlayıp asker sevk ederek bizim vilayetlerimizin üzerine yürüyüp fitne fesat çıkarırsın."

*vilayetlerin "vilayetlerimizin" Miktar belirtilmemiş çokluk

- Egerçi ba'zı beytleri tavri vāqi' boluptur, veli bu meşneviniñ mazmūni ve üstühān-bendliğı bisyār kāvāk u hārābtur. (181b)
"Gerçi bazı beyitleri güzeldir, fakat bu mesnevinin mazmunu ve tertibi fevkalade boş ve kötüdür."

*beytleri "beyitleri" Miktar belirtilmemiş çokluk

- Ferğāna bile Kāşğar aradağı tağlarda bolurlar. (32a)
“Fergana ile Kaşğar aradağı dağlardadırlar.”

*taglarda “dağlarda” Miktar belirtilmemiş çokluk

- Kālm lāle ve güller açılır. (3a)
“Pek çok lale ve güller açılır.”

*güller “güller” Miktar belirtilmemiş çokluk

- ‘Āciz bolğan Afğānlar ot tişlep kēldiler. (147b)
“Aciz duruma düşmüş Afganlar dişleri arasına ot alarak geldiler.” Miktar belirtilmemiş çokluk

* Afğānlar “Afganlar” Miktar belirtilmemiş çokluk

- Bu yēgirme künde meşhūr seyrğāhlardıñ bir Sulţāñ Hūseyñ Mīrzā’nıñ hāneğāhıdın özge yēr kōrūlmegen şāyed kalmadı ēgen. (191a)
“Bu yirmi günde, Sultan Hüseyin Mirza’nın tekkesinden başka, meşhur gezinti yerlerinden görülmeyen yer kalmamıştır.”

* seyrğāhlardıñ “gezinti yerlerinden” Miktar belirtilmemiş çokluk

1.1.2. Miktar Belirtmeyen/ Sayılamaz Çokluk

+IAr çokluk ekinin bu anlam alanıyla cümleye katılan sözcük, ölçülmesi mümkün olmayan, miktarı belirtilemeyecek, çokluğu sayı ifadesi ile karşılanamayacak soyut bir çokluğa işaret eder. Bu anlam ile sözcüğe eklenen çokluk ekinin işaret ettiği durum, belirttiği varlığın “çok” veya “fazla” olmasıdır. Ancak varlığın bu “çok” olma durumu istense de ölçülemez, sayılarla ifade edilemez. Örnekleri şu şekildedir:

- Hāsan Ya’kūb’ını va‘deler bile Mīrzā’ğa bahturğalı kēlgen ēkendür. (24b)
“Hasan Yakup’u /bir süreliğine/ Mirza’nın tarafına geçirmekmiş.”

*va‘deler “süre, mühlet” Soyut bir kavram olan “zaman”ın ölçülmesi mümkün olmayan çokluğuna işaret eder.

Zaman, ancak saniye, dakika, saat, gün, hafta, ay, yıl gibi birimlere ayrıldığında sayılabilir bir kavrama dönüşür. Bu örnekte ise sınırları çizilmemiş, birimlere ayrılmamış bir zaman kavramı kullanılmıştır. Dolayısıyla örnekte soyut bir varlık olan zaman/süre/mühletin “uzun” olduğundan bahsedilir ama bu “uzunluk” sayılarla ifade edilemez. Bu durumda çokluk eki, sayılması mümkün olmayan miktar belirtmeyen bir çokluğa işaret eder.

- Eger terahhūm kılıp tuturulmasa ya tiletilmese biziñ bile kazaqlıqlarda ve miñnetlerde bolğan cemā’tıñ hazır tanığan mallarığa bārī fermāñ bolsa kim ēliglerige kirse uş munça bile kutulsalar minnetler tutsalar gerek. (64a)
“Eğer merhamet edip yakalamasak veya mallarına el koymasak, bizimle seferlerde bulunan ve eziyetler çekenlerin (en azından) mallarını geri almalarına izin versek, bu kadarıyla kurtulduklarına şükretmeleri gerekir.”

Bu cümle hem miktar belirtmeyen hem de miktar belirtilmemiş çokluk örnekleri içermektedir:

- * kızaklıklarda “seferlerde” Miktar belirtilmemiş çokluk. Sayılması mümkün olduğu halde kullanıldığı cümlede miktarı belirtilmemiş çokluk.
- * mällarına “mallarını” Miktar belirtilmemiş çokluk
- * eliglerige “ellerine” Miktar belirtilmemiş çokluk
- * minnetler “şükürler” Miktar belirtmeyen çokluk
- * miñnetlerde “eziyetler, sıkıntılar” Miktar belirtmeyen çokluk.
- Halife halâş bolup yüz tümen meşakkat u ‘azâblar bile iki üç künden soñ yayağ ve yalıñaç keldi. (32b)
“Halife kurtulup yüz tümen ile sıkıntılar ve azaplar /içinde/ iki üç günden sonra yayan ve çıplak (olarak) geldi.”
- * ‘azâblar “azap, eziyetler” Miktar belirtmeyen çokluk
- Ura Tepe’niñ üstige kim müddetler ‘Ömer Şeyh Mîrzâ taşarrufida êdi, Mîrzâ öler yılı êlîğdin çıķıp êdi, bu furşatta Baysungur Mîrzâ cânibidin inisi Sulţân ‘Ali Mîrzâ anda êdi, ‘azîmet kıldı. (32b)
“Ura Tepe’nin üstüne ki o zamanlar Ömer Şeyh Mirza’nın yönetimindeydi, Mirza’nın öldüğü yıl elimden çıkmıştı, bu zamanda Baysungur Mirza tarafından /onun/ küçüğü Sultan Ali Mirza ordaydı (ve) harekete geçti.
- Tenbel’ğa muķarrab bolup ğalaba yağılıklar ve yamanlıklar bu atalık oğulluğın zuhûrğa keldi. (79b)
“Tenbel’e yakın olup bu aşırı düşmanlıklar ve kötülükler atadan oğula geçti.”

1.1.3. Belirsiz Çokluk

Çokluk ekinin bu anlam alanıyla belirtilmiş sözcük miktar belirtebileceği hâlde sayıyla işaret edilemeyen duruma işaret eder. Çoklukla ifade edilen kavram miktar ile belirtilebilecek bir varlık olmasına rağmen fiilen bunun mümkün olmadığı bir yapıya sahiptir.

- ‘İrāk bozuğluğıda Sulţân Maħmûd Mîrzâ’ğa koşulup yolda kêlürde şâyeste ĥidmetler kılgan üçün Sulţân Maħmûd Mîrzâ ri’âyet kılıp êdi. (28b)
“Irak bozgununda Sultan Mahmud Mirza’ya katılmış ve yolda gelirken uygun hizmetler göstermiş olduğu için Sultan Mahmud Mirza da ona saygı göstermiştir.”
- * ĥidmetler “hizmetler” Belirsiz çokluk

Bu örnekte çokluk ekini alan sözcük “hizmet” yer aldığı cümlenin bağlamına göre miktar belirtebilir ancak sayı ile ifade edilemez. Kişinin yaptığı yararlı işler “hizmet” olarak değerlendirildiğinde bir-iki-üç... şeklinde sayılabilir, dolayısıyla “hizmet” miktar karşılığı olabilen bir sözcüktür, ancak ilgili cümlede çokluk eki ile kullanıldığında miktarı olan ama sayılamayan bir alana işaret eder.

- Soñkı kabâhatlar hem Mođullıknıñ neñcesidin êdi. (65a)
“Sonraki kabahatleri de Moğulluğunun sonucudur.”

*kabâhatlar “kabahatler” Belirsiz çokluk

- Kış boldı ve aradağı tağlarda qarlar yağdı. (192a)

“Kış oldu ve aradaki dağlara karlar yağdı.”

*karlar “karlar” Belirsiz çokluk

1.2. İyelik Ekleri ile Kurulan Cümle İçi İlişkiler

Türkçede iyelik ekleri, isimlerin ve zamirlerin sahibini belirtmek üzere kullanılan çekim ekleridir. İyelik ekleri, isimleri ve zamirleri bir şahsa bağlayarak cümle içerisinde isim veya zamirin bağ kazanmasını ve belirtilmesini sağlar. İyelik ekleri yalnız isim kök ve gövdelerine değil sıfat-fiil ekleriyle kurulmuş gövdelere gelerek bunların da sahiplik kazanmasını sağlar. Bâbürnâme’de iyelik ekleri ile kurulmuş cümle içi ilişkiler şu şekildedir.

Teklik birinci şahsın sahipliğini bildiren örnekler:

- Mëniñ *cihetimdin* yaǟşı körüp ebdân uzattılar. (9a)
“Benim tarafımdan hoş görülerek kendilerini takdim ettiler.”
- Yâdigâr Sultân Bëgim’ni mëniñ uluğ *anam* Eßen Devlet Bëgim sağlap ëdi. (9a)
“Yadigar Sultan Begim’i benim büyük annem Eßen Devlet Begim korumuştı.”
- Ağsî’ğa yëtip *atamnıñ* mezârını tãvâf kıldım. (32a)
“Ahsi’ye gelip atamın mezarını tavaf ettim.”
- ‘Alî Dost za’îf bolup ëdi nè üçün kim Tenbel’ni arğalanıp maña ve mëniñ *devleth’âhlarımğa* cefâ u ‘azâblar kıılır ëdi, mëniñ hem *tab’ım* bu merdek bile yaman ëdi. (79a)
“Tenbel’i himaye etmiş, bana ve bana yakın olanlara cefalar ve eziyetler etmiş olan Ali Dost zayıflamıştı, hem bu adamla benim tabiatım uyuşmazdı.
- *Anam* Kutluğ Nigâr Hânım ëdi. (8b)
“Annem Kutluk Nigar Hanım’dı.”
- *Ağzımğa* pağta bile su tamızurlar erdi.
“Ağzıma pamukla su damlatıyorlardı.”
- İbrahim Bëg mëniñ *yanımda* ëdi. (113b)
“İbrahim Bey benim yanımdaydı.”
- Bir tam üyge kirip ot yağıp bir zamân *közüm* uykuğa bardı. (117b)
“Bir dam eve girip ateş yakıp bir süre gözümü kapadım /uyudum/.”
- Bu bî-ĥuzûrluğ henüz yağsı bolmaydur ëdi kim oñ *yüzümge* dabğulı çığtı..
“Bu huzursuzluğum (rahatsızlığım) henüz geçmemişti ki sağ yüzümde çıban çıktı.”

Teklik ikinci şahsın sahipliğini bildiren örnekler:

- Sëniñ *ĥâtırnğa* nè yëtedür? (118a)
“Senin aklına ne gelir?”

Teklik üçüncü şahsın sahipliğini bildiren örnekler:

- ‘Ömer Şeyĥ Mîrzâ’nıñ *üstige* çëriğ tarttılar. (6a)
“Ömer Şeyh Mirza’nın üstüne asker yolladılar.”
- *Destârını* destâr-pîç çıımar ëdi. (7a)
“Sarığımı destar-piç şekliyle sarardı.”
- *Özidin* ilgerirek Nazar Bahâdır atlık uluğ *nökerini* üç tört miñ kişi bile Belĥ nevâĥisğa yiberip üç dört künden soñ Baysungur Mîrzâ’rı alıp këlip Belĥ’ni muĥâşara kııldı. (57a)
“Kendinden ileriye Nazar Bahadır adlı büyük yoldaşımı üç dört bin kişiyle Belh bölgesine gönderip üç dört günden sonra Baysungur Mirza’yı alıp gelip Belh’i kuşattı.”

- Yëtmiş seksen yigit bile çıkıp kélip Nazar Bahadır bile rüberü bolup yıktıp *başını* kèsip alıp kal‘ağa kirdi. (57b)
“Yëtmiş seksen yigitle çıkıp gelip, Nazar Bahadır ile yüz yüze gelip, üstün gelip başını kesip /başı/ alıp kaleye girdi.”
- Kāsım Bèg’niñ oğlu Hamza’nıñ anasınıñ atası Bende ‘Alī Bèg, İbrāhim Bèg’ge kışkırap aytadır... (113b)
“Kasım Bey’in oğlu Hamza’nın annesinin atası Bende Ali Bey, İbrahim Bey’e bağırıp der...”

Çokluk birinci şahsın sahipliğini bildiren örnekler:

- Barçamızı alır. (114b)
“Hepimizi alır.”
- Eger anı tanıp özimizge koşsak, hūb édi. (117b)
“Eğer onu tanıyıp özümüze katsak (kendimize dâhil etsek), iyidir.”
- Kêçe inçkelik kirip atlarını çıkaralñ kim özümüzni bir yerge yètküre alğay biz. (117a)
“Gece incelikle (sessizce) girerek atlarını çıkaralım ki (böylece) kendimizi bir yere iletebileceğiz.”
- Eger siz alıp Tenbel kaşığa barsak édi, bizniñ işimiz ilgeri barur édi. (119a)
“Eğer sizi alıp Tenbel’in huzuruna varsaydık bizim işimiz ilerlerdi.”
- Bizniñ haırımızğa hem yètedür kim uşol bolğan barğan bolğay.. (119b)
“Bizim aklımıza da geldi ki (Anladık ki) böylece olan olmuş olacak.”
- Şirim Tagay, kim ol fırsat andın ulukraq kişimiz yok édi.”
“Şirim Tagay ki o zamanlarda ondan büyük kişimiz yoktu.”

Çokluk ikinci şahsın sahipliğini bildiren örnekler:

- Barça nökerleriñizdür. (118a)
“Hepsi adamlarımızdır.”
- Şeyh Bāyezīd Bèg sizniñ haberiñizni tapıp mēni yiberdi. (118a)
“Şeyh Bayezid sizin haberinizi alıp beni gönderdi.”
- Tenbel sizniñ munda kélgen haberiñizni tapıptır. (119b)
“Tenbel sizin buraya geldiğinizin haberini almıştır.”
- Hüsrev Şāh kim kerem ü seḫāvet bile meşhūr édi, iki nevbet mürürimiz anıñ vilāyetidin vāki‘ boldı, ednā kişilerge kılğan insāniyyetni bizge kılmadı. (120b)
“Cömertliği ve eli açıklığı ile meşhur Hüsrev Şah, onun vilayetinden iki kez geçmemize rağmen en değersiz kişilere gösterdiği insanlığı bize göstermedi.”
- Haýlhāneleriñiz ve haremleñiz İbrāhīm’niñni bendihānesidin ḫalāş kıldım. (258b)
“Ev halkınızı ve haremlerinizi İbrahim’in esirhanesinden /hapsinden/ kurtardım.”

Çokluk üçüncü şahsın sahipliğini bildiren örnekler:

- Yokqarı Tokuz Ölüm güzerlerini yahşı ihtiyāt kılñ tā bu nêçe yıl Özbek tefriqasıdın dil-şikeste bolğan ellerniñ köñli kavī bolup ümīdvār bolğaylar édi. (122b)
“Yukarı Dokuz Ölüm geçitlerini iyice koruma altına alın ki bunca zaman Özbek sorunlarından harap olmuş insanların gönüllerine kuvvet gelip ümidvar olsunlar.”
- Bizniñ bile kélgen nekim bolğan aç uruk üy elni ve Bāki Çağānyāni ve oğlu Muḫammed Kāsım’niñ bolğan sipāhileriñni ve aymaqlarınıñ köç ve mallarını tamām Ecer’de koyup çerigni alıp çıktuk. (122b)

“Bizimle gelen adamların ailelerini, Baki Çağanyani ve oğlu Muhammed Kasım’ın mevcut sipahi ve aymaklarının göç ve mallarının tamamını Ecer’de bırakıp askerleri alıp çıktık.

- Biz Semtû yolu bile Kızıl Su sarı eken fırsatta üç tört miñ üylüg kim Hüsrev Şah’ğa ta’alluk ve Hişâr Künduz’da bolur Moğul ulusu köyleri bile kèlip koşuldılar. (123a)
“Biz, Semtu yoluyla Kızıl Su tarafındayken, Hüsrev Şah’a tabii Hisar ve Künduz’daki üç dört bin kişilik Moğol ulusu göçleri ile gelip bize katıldılar.”
- Mîrzâ Hân meniñ kaşımğa kèlip ağalarının kaniñni da’vâ kıldı. (124b)
“Mirza Han benim huzuruma gelip ağabeylerinin öldürülmesini şikayet etti.”
- Moğullarınñ yek-cihetliğıdın garaž özlerini alardın ayırmağlık eğendür. (126b)
“Moğolların tarafgirliğinin amacı kendilerini onlardan ayırmakmış.”

1.3. Hâl Ekleri ile Kurulan Cümle İçi İlişkiler

Hâl ekleri cümle sahnesine çıkan sözcükler arasındaki en önemli köprüdür. İsimlerin cümlenin diğer öğeleriyle, özellikle de yüklemle olan ilişkisinde birincil derecede görevlidir. İsimleri cümle içinde başka bir öğeye bağlayan, anlamlı bir iletinin oluşmasını sağlayan, cümle içerisindeki isimlerle veya yüklemle geçici ilişki kurmasına aracı olan asıl çekim ekleri hâl ekleridir. Çağatay Türkçesinde ismin dokuz hali vardır ve bu hallere işaret eden ekler daima çokluk ve iyelik eklerinden sonra son ek olarak sözcüğe eklenir. Hâl ekleri sıfat-fiil ekleriyle de kullanılır ve bu durumda da sıfat-fiil eklerinden sonra gelerek anlam olarak zarf belirtirler. Bâbürnâme’de hâl ekleri ile kurulan cümle içi ilişkiler ve bu ilişkide hâl eklerinin aldığı görevler şöyledir:

1.3.1. Yalın Hâl

1) Bir isim yalın halde iken cümlenin öznesi olabilir.

- Añır, Bedi’üzzamân Mîrzâ arağa tüşüp yaraşıp içkeri taşkarı tüşken yigitlerni alışıp yandılar. (35b)
“Sonra, Bediüzzaman Mirza araya girdi ve uzlaştılar (böylece iki taraf da) esir düşen yiğitleri karşılıklı alıp döndüler.”
- Mîrzâ bile Muhammed Kulu Koçın, Hasan Şerbetçi bile kirdiler. (36b)
“Mirza ile birlikte Muhammed Kulu Koçun ve Hasan Şerbetçi ile girdiler.”
- Dervîş Muhammed Tarhan bî-tâkatlıqtın sütünğa yapıştı.
“Derviş Muhammed Tarhan takatsizlikten /takatten düşüp/ sütuna yapıştı /tutundu/.”

2) Yalın hâldeki bir isim bir yardımcı fiil veya bildirme koşacı ile birlikte cümlenin yüklemi olabilir.

- Yana Añmed Tevekkül Barlas édi. (171b)
“Biri Ahmet Tevekkül Barlas idi.”
- Evâyil mührdâr édi. (171a)
“Önceleri mühürdardı.”
- Her ħirfegerniñ bir başka bâzârı bar, birbirlerine mañlûţ émeştür. (47b)
“Her meslek erbabının birbirine karışmayan ayrı ayrı pazarı var.”
- Bu muhtaşarrağ öleñdür. (48b)
“Bu daha küçük çayırdır.”
- Tavr resmîdür. (47b)
“Tarzı resmidir.”

1.3.2. Genitif (İlgi) Hâli

Genitif (İlgi) hâlinin temel görevi, iki isim arasında “ilgi (aitlik, mülkiyet)” ilişkisi ile bağ kurmaktır. Çağatay Türkçesinin genitif eki +nİn/+nUñ’dur (Eckmann 2014: 119). Şahıs zamirlerinin genitif hâli ise +İn ile yapılır (mëniñ, sëniñ, biziñ, siziñ gibi. İlgili örneklere aşağıda yer verilmiştir). Bazı durumlarda iyelik ekinde sonra ek kullanılmadığı ve bu durumda ilgi ekinin vazifesini iyelik ekinin üstlendiği görülür (Eckmann 2014: 119). Ayrıca bazen genitif eki +nİn yerine akuzatif +nI eki de ilgi fonksiyonuyla cümleye katılabilir. Bununla ilgili örnekler “akuzatif” başlığında yer verilmiştir. Bâbürnâme’de ilgi hâli ile kurulmuş cümle içi birliklerde ilgi ekinin fonksiyonu şöyledir:

Aitlik, mülkiyet anlamıyla iki isim arasında “ilgi” kurar.

- Fergâna vilâyetiniñ girdâgirdi tağlarında yaǵşı yaylaqlar bar. (5a)
“Fergana vilayetinin etrafı/ndaki/ dağlarda güzel yaylalar var.”
- Semerqand’niñ ğarbî tarafı yëgirme beş yığaç yoldur. (48b)
“Semerkant’ın batı tarafı yirmi beş yığaç (bir uzunluk birimi) yoldur.”
- Sëniñ haqqıñda yaman bardım mu kim bu şâkķıñ bile bëlinke iki kılıç bağlap çerig tartıp bizniñ vilâyetlerniñ üstige këlip mundağ şür ve fitne salur sën. (258b)
“Seninle ilgili ne kötülükte buldum ki bu eziyet ile (eziyet etme fikriyle) böyle beline iki kılıç bağlayıp asker sevk ederek bizim vilayetlerimizin üzerine yürüyüp fitne fesat çıkarırsın.”
- Bizniñ ebnâ-yı cinsimiz dëmey ki ednâ nökerimizge kılğan insâniyyetni bizge kılmadı, belki nökerimizge bizni közge ıladı. (82a)
“Bizim hemcinsimiz demedi, en aşağı hizmetçimize yaptığı insanıyeti bize yapmadı, hatta hizmetçilerimize yaptığı kadar bile itibar etmedi.”
- İlek Yaylağı’ğa, kim Hişâr vilâyetiniñ yaylağlarındur, këlip tüşüm. (120a)
“Hisar vilayetinin yaylalarından olan İlek Yaylası’na gelip indim.”
- Mëniñ bile bolğan kişi uluğ ve kiçik iki yüz kırk kişi edi. (61a)
“Benimle birlikte olanlar büyük küçük iki yüz kırk kişiydi.”
- Bâķi Çağanyâni’niñ, kim Velî’niñ zıddı edi, sa’yıdın bu këçken kişiniñ üstige barmadı. (33a)
“Veli’nin muhalifi olan Baki Çağanyani’nin, uyumu sebebiyle (suyu) geçen adamlarının üzerine varmadı.”
- Qal’anıñ cenübıda Şâh Kâbil’niñ şarkıda bir uluğ kolaya tüşüptür. (128b)
“Kalenin güneyinde Şah Kabil’in doğusunda bir büyük göl bulunur.”
- Sultân Kulu Çanak bularnıñ soñça edi. (161a)
“Sultan Kulu Çanak, bunların ardıncaydı.”
- Afğanlarnıñ içige kirip kılıç salur maħallda atını oqlap yıkarlar.238b)
“Afganların içine girip kılıç sallarken atını okla vurarak devirirler.”
- Kırğan bile deryâniñ şimâl tarafıda bir tağ tüşüptür. Munuğıl atlık. (4a)
“Hisar ile gölün kuzey tarafında Munuğıl adlı bir dağ bulunur.”
- Hocend’niñ avlağı ve kuşlağı bisyâr yaǵşıdur. (4a)
“Hocend’in av hayvanları ve /av/ kuşları çok iyidir.”

1.3.3. Datif (Yönelme) Hâli

Ünlüler ve tonlu ünsüzlerden sonra +GA, tonsuz ünsüzlerden sonra +KA olarak sözcüğe eklenen datif (yönelme) hâlinin farklı görevler ile cümle kurulumunda rol aldığı görülür.

Bâbürnâme’de datif eki ile kurulmuş cümle birlikleri ve bu birlikler içerisinde ekin fonksiyonları aşağıdaki gibidir.

1) Datif hâlinde bir isim, eylemin yönünü ve kime karşı olduğunu belirtir.

- Hürmüz ve Hindüstân’ga tamâm muniñ bādâmi barur. (4b)
“Buranın bademinin tamamı Hürmüz ve Hindistan’a gider.”
- Uş mundağ maħallda muħâliflerniñ firîb-âmîz sözlerini *kulaqka* alıp işlâh hikâyetini arağa salıp H^wâce Ebû’l Mekârim bile Tenbel ağası Bêg Tilbe’ni, kim ol maħallda ħänniñ eşik ağası edi *elçilikke* yiberdiler. (54b)
“Böyle bir zamanda muhaliflerin hileli sözlerine ve barış hikâyelerine kulak verip Hoca Ebu’l Mekarim ile birlikte o sırada hanın eşik ağası ve Tenbel’in büyük kardeşi olan Beg Tilbe’yi elçi olarak gönderdi.”
- Bâdşâhniñ tili tutulup edi, *ağzıga* paħta bile su tamızadurlar edi. (53b)
“Padişahın dili tutulmuştu, ağzına pamukla su damlatıyorlardı.”
- *Andicân’ga* yürüşmek hayâli bile kömek tiley *Taşkend’ke* ħân *kaşıga* bardım. (56a)
“Endican’a ilerlemek hayaliyle yardım dilemeye Taşkent’e, han huzuruna vardım.”
- Bizniñ ebnâ-yı cinsimiz demey ki ednâ *nökerimizge* kılğan insâniyyetni *bizge* kılmadı, belki nökerimizçe bizni *közge* ılmadı. (82a)
“Hemcinsimiz demedi, en aşağı hizmetçimize yaptığı insanıyeti bize yapmadı, hatta hizmetçilerimize yaptığı kadar bile itibar etmedi.”
- Bu yurttan köçüp Qara Bâğ yanındağı Aq Sarây *öleñige* tüşüldi. (126a)
“Bu yurttan ayrılıp Kara Bağ yanındaki Ak Saray çayırına gelindi.”

2) “+e kadar” anlamıyla cümle içerisinde geçen yerin sınırlarını çizer.

- Yana bir Hocend’dür, Andicân’dın ġarb *sarıga* yêgirme bês yığaç yoldur. (4a)
“Biri de Hocend’dir, Endican’dan batıya doğru yirmi beş yığaç (bir uzunluk birimi) yoldur.”
- Tağniñ *başıga* yavukraq ħayli şafâlık yêr emestür. (239b)
“Dağın başına yakınca, o kadar şafalı bir yer değildir.”

3) “için” anlamıyla cümledeki eylemin amacını, hedef ve gayesini veya sebebini belirtir.

- Bu cihettin bu ismğa mevsümdür. (4b)
“Bu sebepten bu isme sahiptir /isimle adlandırılmıştır/.”
- İnişi Velî’ga ġalın çeriğ koşup Şaburgân’ni ġapamaqka ve ol nevâhîni tâlân u târâc kılmaqka yiberdi velî barıp Şaburgân’ni yavukdın hem ġapay almadı.
“Kardeşi Veli’ye çokça asker verip Şaburgan’ı kuşatmaya ve o bölgeyi yağmalamaya gönderdi ama gidip Şaburgan’ı yakından kuşatıp almadı.”
- Ebû’l Qasım Kūhber ve İbrāhīm Tarħan ābdān kişilerini *mülāzemetka* yiberip kulluk ve iħlâş izħârını kıldılar. (82b)
“Ebu’l Kasım Kuhber ve İbrahim Tarhan en iyi adamlarını benimle görüşmeye gönderip kulluk ve bağlılıklarını bildirdiler.”
- Fi’l vâġ’i bahârlar seyr kılmaqka, kuş salmaqka ve kuş atmaqka bu yerlerce yem kem oġ bolġay neçük kim Kābil ve Ġaznī vilâyetiniñ ta’rîf ü tevşide şemme mezkūr u mestür boldı. (202b)
“Kabil ve Gazne vilayetlerinin anlatımında kısaca söylenip yazıldığı gibi gerçekten de baharları gezmek, kuş salmak ve kuş avlamak için bu yerler kadar iyi yer az bulunur.”

4) Cümlelerin eylemi ettiren durumdaysa eylemi gerçekleştireni belirtir.

- Munça kişi bakıp tutup bir neçe yayaq Afgān'ğa tüptüz yerde mundaq yigitni aldurup... (239a)
“Bu kadar adam öylece durup dümdüz yerde birkaç yaya Afgan’a böyle bir yiğidi kaptırıyorsunuz...”

5) “üstünde, içinde” anlamı ile eylemin yönünü belirtir.

- Şeybanī Hān'ğa Türkistān'da hizmet kılıp ri'āyet tapıp ēdi, üstige turarlar. (84a)
“Türkistan’da Şeybani Han’a hizmet ederek itibar görmüştü.”
- Semerkand'din Mehdī Sultān, Baysungur Mīrzā'nın ilğarını başlap kēlip bularnıñ üstige turdılar. (38b)
“Semerkand’dan Mehdi Sultan, Baysungur Mirza’nın akıncılarını kumanda ederek bunların üstüne yürüdü.”
- Bu yurtnıñ tarlıkıdın dāyim mēn bir post üstige tüşer ēdim. (253b)
“Bu yurt dar olduğu için ben daima bir tepenin üzerine inerdim.”
- Kēmiler üstige koyğan bēgler ve baħşılar ve dīvānlar çerigke kēlgen ēlniñ sanını ‘arzğa yetkürdiler. (254a)
“Gemilere binen beyler, bahşılar ve divanlar⁵ sefere katılan halkın sayısını bildirdiler.”

6) Belirli bir zaman dilinin sınırlarını çizer.

- *Tañlasığa* Moğul bēgleri ‘arzğa yetkürdiler... (56a)
“Tan vaktine /doğru/ Moğol beyleri arz ettiler...”
- Hōrāsān ve Semerkand Sultān Ebū Sa‘īd Mīrzā'nın taht-ı zabtığa kirgende bu ēkki pāyitahtnıñ işte yarar yigitlerni hāşsa tabin kılıp Hōrāsān çehre tabini Semerkand çehre tabini dēr ēgendür. (15b)
“Horasan ve Semerkant, Sultan Ebu Sait Mirza’nın idaresine geçtiğinde bu iki payitahtın işe yarar yiğitlerini, hassa bölüklerine ayırıp bunlara Horasan çehre bölüğü, Semerkant çehre bölüğü ismini vermiştir.”

1.3.4. Akuzatif (Belirtme) Hâli

İsimlere +nI ve teklik üçüncü şahıstan sonra genellikle +n, nadiren de +nI şeklinde eklenen belirtme hâli bazı durumlarda ek olmaksızın da işaret edilebilir.

Metinde iki farklı görevle cümle birliği içerisinde yer alan akuzatif (belirtme) hâlinin örnekleri ve cümle kurulumundaki rolleri şöyledir:

1) Belirtme durumundaki bir isim eylemden doğrudan etkilenen kişi ya da nesnedir. Bu durumda belirtme hâlindeki bir isim ana cümlelerin ve yan cümlelerin nesnesi konumundadır.

- Bu kündin kēyin Qalāt'nı alğandın soñ işbu yara bile bardı. (158b)
“Bir iki günden sonra Kalat’ı aldıktan sonra yaralı olarak geldi.”

⁵Bâbü’ün bu iki tabiri metnin farklı yerlerinde “katip”, “defterdar” veya “malî işlere bakan memur” anlamlarında kullandığı görülür (Ayrıca bk. ARAT, Reşit Rahmeti (2005). *Baburnâme*, İstanbul: Kocabalı, s. 635/659).

- Kara resmni keltürgendin soñ aş ve ta‘ām fakīr ü mesākīnga tartılıp hatīm ve du‘alar barğanlarını ervāhıga kılıp köñüllerni alıp qaralarını salıp bu cihettin fāriğ bolğandın soñ Bākī Çağānyānīniñ sa‘y bile Qandahār üstige çeri atlanduk. (157a)
“Matem töreni yapıldıktan, fakirlere ve miskinlere aş verilip ölülerin ruhuna dualar edildikten sonra gönüllerini alıp matem giysilerini çıkardık. Bu açıdan rahatladıktan (bu önemli işleri yaptıktan) sonra Baki Çağanyani’nin gayretiyle Kandahar üstüne asker gönderdik.”
- Zelzele bolğaç özini taşladı, āsībi yetmedi. (157b)
“Deprem olunca kendini aşıya attı, zarar görmedi.”
- Mīrzā Hān’ı, kim Kābil’ni alğandın soñra Hōrāsān sarı ruşsat berilip edi... (208a)
“Kabil’i aldıktan sonra Horasan tarafı ruhsat verilen Mirza Han’ı...”
- Andın soñ İbrāhīm Saru’yu ve Veys Lāğarı’ni bī-günāh, bī-cihet tutturup talatıp vilāyetleridin ayırıp ruşsat bērdi. (74b)
“Ondan sonra İbrahim Saru’yu ve Veys Lagari’yi günahsız ve sebepsiz tutturup mallarını yağmalattırıp vilayetlerinden ayırarak yol verdi.”
- Kıpçak ok kılıç sağdağını bağlap fi‘l hāl atlandım. (106b)
“Kalkar kalkmaz ok ve kılıç sağdakını bağlayıp o şekilde ata bindim.”
- Uşbu hālette oñ tumğa şibe oқи bile ötker atılar. (107a)
“Bu vaziyetteyken sağ buduma şibe oku atarak isabet ettirdiler.”
- Bir katla bir oğlı, bir kişini öltürgen üçün, қanlıқlarıға тапşурup dārū’l қазāға yiberdi. (164b)
“Bir defasında bir oğlu bir kişiyi öldürdüğü için /onu/ kan davalılarına verip mahkemeye gönderdi.”
- Hiç işni büttermey yandı. (165b)
“Hiçbir işi tamamlayamadan döndü.”

2) Cümlede daima geçişli bir fiille kullanılan belirtme durumundaki isim cümleye nesne görevi ile katılır ve isim ile fiil arasında bağ kurar.

- Uşol zamān her iki sāzını ēligige aldı. (157b)
“O zaman her iki sazını eline aldı.”
- Bāvücūd kim uluқ bēg edi, hergiz hīdmetini terk kılmas edi. (174a)
“Öyle büyük beydi ki hiçbir zaman hizmetini terk etmezdi.”
- Özbek dēk yat yağı Hōrāsān’ı aldı. (208a)
“Özbek gibi yabancı düşman Horasan’ı aldı.”
- Büst dārūğası Büst’ni bērdi. (165b)
“Büst valisi Büst’ü teslim etti.”
- Şeybaқ Hān Qandahār’niñ taş қurğanını alıp erkini alay almay yanganını ve Şeybaқ Hān yangandın soñ ba‘zı cihetlerdin Nāşır Mīrzā Qandahār’ı salıp Gaznī’ga kēlgeniniñ haberini meşrūh-ı ‘arż kıldı. (215a)
“Şeybak Han’ın Kandahar’ın dış kalesini alıp iç sarayını alamadan geri çekildiğini ve Şeybak Han geri çekildikten sonra bazı sebeplerden Nasır Mirza’nın Kandahar’ı bırakıp Gazne’ye geldiğinin haberini açıklayıp arz etti.”
- Çünkü vilādetiniñ haberini yiberdük. (220a)
“Böylece doğumunun haberini gönderdik.”

3) Belirtme durumundaki bir isim başka bir isimle ilgi kurabilir. Bu durumda belirtme ekinin genitif (ilgi) fonksiyonuyla cümleye katıldığı görülür. İlgı (genitif) fonksiyonundaki bu birliktelik cümlelerin nesnesini oluşturur.

Eckmann'a göre bu durum genitif eki +nİn yerine bazen +nI ekinin kullanılmasından kaynaklanabilir. Dolayısıyla Eckmann'a göre bu, şekil olarak akuzatif ekinden farkı olmayan bir genitif eki şekli de olabilir (Eckmann 2014: 119). Ancak belirtme ekinin ilgi fonksiyonuyla da kullanılabilirdiğini tarihî örnekler çerçevesinde görüyoruz: anı teg “onun gibi”.⁶

- Andağ rivāyet kıldılar kim bir kırğavulnı işkenesi bile dört kişi yeyip tükete almaydur. (2b)
“Şöyle rivayet edilir ki bir sülünün tiritiyle dört kişi doyar (yine de yemeği) bitiremez.”

1.3.5. Lokatif (Bulunma) Hâli

Çağatay Türkçesinin genel lokatif (bulunma) hâli eki +dA'dır, sıklıkla olmasa da tonsuz ünsüzlerden sonra +tA şekli de kullanılır. Çağataycanın genel teamülü olarak vokal ve yumuşak konsonantlardan sonra eklerin d'li varyantları kullanılır, sert konsonantla biten kelimelere ise bu eklerin hem d'li hem t'li varyantları eklenebilir (Eckmann 2014: 116). Bâbürnâme'de bulunma hâli ile cümle kurulumunda yer alan sözcüklerin cümlelerin bağlamına göre görevleri şöyledir:

1) Cümlede eylemin gerçekleştiği yeri gösterir.

- Uşbu yurtta Hüsrev Şah'nın cēbehānesi dağı cēbelerni üleşildi. (125a)
“Bu yerde Hüsrev Şah'ın tüm cephanesi ve zırhları paylaşıldı.”
- Bāvücūd kim meni bādşāh köterip ēdi, nağkāresini öziñiñ eşikide çaldurur ēdi. (159a)
“Ne var ki beni padişah olarak tanıdığı halde, nakkareyi (hükümdarlık alameti olan davul) kendi kapısında çaldırıyordu.”
- Rūbe-i perān bir cānvarīdūr, müşükdin ulukraq iki qolı bile iki butıñın arasında perdedür, şeppereniñ kanatı dēk.
“Rubeyran (yarasa benzeri bir hayvan) sincaptan büyükçe, iki kolu ve iki butunun arasında yarasının kanatı kadar perde olan bir canlıdır.”
- Bāğda üzümü qalın bolur. (136a)
“Bağda üzümü çok olur.”
- Çendāvel bölgesiniñ ayağıda qatıq zelzele boldı... (216b)
“Çendavel vadisinin aşağısında şiddetli bir zelzele oldu.”
- Bu kentlerdin koyıraq deştin bir kürüh, yoqqarı baqa dāmenede tağnıñ tūpide çeşme vāki' boluptur, Hwāce Seyārān derler. (136b)
“Bu kentlerden aşağıda bozkırdan bir küruh (iki mile yakın bir ölçü birimi), yukarı bakan dağ çevresinde, dağın tepesinde adına Hoca Seyaran denen bir çeşme bulunur.”
- Bu yurtta Sind Suyı kēçerni ve qaysı müteveccih bolurnı meşveret kııldı. (146a)
“Burada Sind Suyunun nasıl geçileceği ve bunun mümkün olup olmadığı konuşuldu/görüşüldü.”

2) Eylemin içinde bulunduğu hâli, şartları ve eylemden etkilenen alanı belirtir.

- Bolğan kişi bile atlanıp kūçe kūçeniñ başıda yigitlerni ta'yīn kılmāqqa ve uruş yarağıda ēdük kim Şeyh Bāyezīd ve Qamber 'Alī ve Muḥammed Dost, Tenbel qaşıdın işlāh üçün qatrap keldiler. (111b)

⁶ İlgi ve belirtme durum eklerinin tarih boyunca birbirleri yerine kullanılmasıyla ilgili bir çalışma için bk. ÖZDEMİR, Hakan (2015). “Eski Türkçede İlgi ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 16: 121-132.

“Mevcut adamlarımla ata binip sokak başlarında yiğitleri tayin edip muharebe hazırlığını yapmakla meşgulken Tenbel tarafından Şeyh Bayezıd, Kamber Ali ve Muhammed Dost barış /hakkında/ konuşmak için aceleyle geldiler.”

- Dilezāk Afġānıdın bir mu‘teber kişini Becūr sultānıġa ve elıge naşıhat kılġay kim kulluk maġāmıda bolup al‘anı tapşurġaylar. (216b)
“Dilezak Afganlarından muteber bir adamı, Becur sultanı ve halkına kulluk gösterip kaleyi teslim etmeleri için nasihat etmek üzere gönderdik.”
 - Mırzadelıġda ve devlette ulġayıp edi.
“Beyzadelik ve devlet (işleriyle) büyümüştu.”
 - Ma‘cünılıġda kelle-ħuřk bolur edi.. (7b)
“Macun kullandığı sırada kendinden geçerti.”
 - Andın beri Uşruşna ‘Ömer Şeyh Mırzā taşarrufıda edi. (8b)
“O zamandan beri Uşruşna, Ömer Şeyh Mirza idaresindeydi.”
- 3) Yönelme hâli fonksiyonuyla kullanılarak eylemin yönünü gösterir.
- Āftāb bir neyze boyı ıkıp edi kim Senced dere ayaġıda kelip tüşüldi.
“Güneş bir mızrak boyu /kadar/ yükselmişti ki Senced Dere/nin/ ařaġısına varıldı.”
- 4) Eylemin meydana geldiġi zamanı veya zamanda bir noktayı işaret eder.
- Sultān ‘Alı Mırzā zamānıda köp ulġayıp edi, nökeri beş altı miñge yetip edi. (22b)
“Sultan Ali Mirza zamanında oldukça büyümüş, adamları (askeri) beş altı bine ulaşmıştı.”
 - Āħır Baysunġur Mırzā bile Sultān ‘Alı Mırzā’nıñ ġavġasıda uluġluġ zamanıda bednāmlıġ bile öldü. (21b)
“Daha sonraları yaşlılık zamanında Baysungur Mirza ile Sultan Ali Mirza’nın kavgasında kötü ad ile öldü.”
 - Uşol fursatta Tnri raħmetiġa bardı. (21a)
“O sıralarda Tanrı rahmetine vardı.”
 - ‘Irāk bozuġluġıda Sultān Maħmūd Mırzā’ġa koşulup yolda kelürde řāyeste ġidmetler kılġan üçün Sultān Maħmut Mırzā ri‘āyet kılup edi. (28b)
“Irak bozgunluġunda Sultan Mahmut Mirza’ya katılıp yolda gelirken yararlı hizmetler gösterdiği Sultan Mahmut Mirza’ya aktarılmıştı/anlatılmıştı.”
 - Ol maħallıda bu Ĥudāyberdi Timurtaş yēġirme beş yaşta erdi. (13a)
“O zamanlar Hüdaverdi Timurtaş yirmi beş yaşındaydı.”
 - Bu yerniñ şerfesini közlep Semerġand muħārasıda neġe maħall munda olturup edi. (48a)
“Bu yerin elveriřliliġini fark edip Semerkant kuşatmasında birkaç kere burada oturmuştum.”
- 5) Kesir gösterir.
- Soñralar haftada bir yā iki atla řoħbet tutar edi. (7b)
“Sonraları haftada bir ya da iki defa meclis kurdu.”

1.3.6. Ablatif (Ayrılma) Hâli

Çoġu zaman ünsüz uyumuna aykırı olarak kelimenin tonlu veya tonsuz ünsüzle bitişine bakılmaksızın +dIn eki ile ayrılma hâli kurulur. Bazen +tIn formu ile ünsüz uyumuna tabi olduġu da görüldü. Daha önce de belirttiġimiz gibi Çaġataycanın genel teamülü vokal ve yumuşak konsonantlardan sonra eklerin d’li, sert konsonantla biten kelimelerden sonra ise bu eklerin hem d’li hem t’li varyantlarının eklenebilmesidir (Eckmann 2014: 116). Burada yer verdiġimiz örneklerde ise yumuşak konsonantlardan

sonra ekin d’li, sert konsonantla biten kelimelerden sonra ise ekin t’li varyantlarının geldiği görülmüştür.

Ayrılma hâlinde bir sözcüğün diğer sözcüklerle olan cümle içi ilişkileri şu şekildedir:

1) Eylemin gerçekleştiği, kaynaklandığı veya başladığı yere işaret eder. Bu anlamı ile eylemin yöneldiği alana işaret eden datif (yönelme) hâlinin tam karşısında konumlanır.

- Kara Su, kim Āb-ı Rahmet hem derler, *Kān-ı Gil’niñ ortasından* akar yeti sekiz tégirmen suyu bolğay..
“Ab-ı Rahmet de denen Kara Su, Kan-ı Gil’in ortasından akar, yedi sekiz değirmen suyu olur.”
- Muḥāşara avānıda kurgan faşılınıñ üstidin her kēçe évrülür éduk. (92a)
“Kuşatma zamanında kale duvarının üstünden her gece dolaşıp yürürdük.”
- *Bu yurtttın* köçüp Kara Bāğ yanındağı Aq Sarāy öleñige tüşüldi. (126a)
“Bu yurttan ayrılıp Kara Bağ yanındaki Ak Saray çayırına gelindi.”
- *Fīruze Dervāzesi’din* Şeyhzāde Dervāzesi’ğaça faşil üstidin at bile yürüşe bolur édi..
“Firuze Kapısından Şeyhzade Kapısına kadar duvar üstünden at ile gezerdi.”
- *Kābil’din* on iki on üç yığaç ve *Gaznī’din* yeti sekiz yığaç yol olacak. (139a)
“Kabil’den on iki- on üç yığaç (bir uzunluk birimi) ve Gazne’den yedi- sekiz yığaç yol olacak.”

2) Eylemin meydana geldiği zamanı veya zamandaki yerini, durum veya kişi sıralamasındaki konumunu gösterir.

- ‘Ömer Şeyh Mīrzā vāki’ *asıdın* soñ menin eşikimde şahib ihtiyār ol édi. (14a)
“Ömer Şeyh Mirza’nın vefatından sonra benim kapımda sahip-i ihtiyar oydu.”
- *Ḥasan Bēg’din* soñ menin eşikimde şahib ihtiyār ol édi. (14a)
“Hasan Bey’den sonra benim kapımda sahip-i ihtiyar oydu.”
- ‘Abdul-rezzāk Mīrzā *mēndin* ilgeri kēlip tüşken égendür.. (211b)
“Abdülrezzak Mirza benden önce gelerek oraya inmiştir.”

3) Materyallerin kaynağını ve neden yapıldığını gösterir.

- Hıwāce Mīr Sultān’ğa ve oğlanlarığa ve özge elçilerge hem *altundın kümüşdin* tarkaş bile in’āmlar boldı. (352b)
“Hoca Mir Sultan’a ve oğlanlarına ve diğer elçilere de altından ve gümüşten ihsanlarda bulunuldu.”
- Suḥ ve Huşyār’dın kēlgenlerge çekmenler ve kumāş ḥil’atlar ve *altundın ve kümüşdin raḥtdın cinsdin* in’āmlar boldı. (352b)
“Suh ve Hüşyar’dan gelenlere yelekler, kumaş hilatlar, altından ve gümüşten her tür eşya ihsan edildi.”

4) Belirli bir grubun veya bütünün bir parçasını veya bir parçanın ait olduğu bütünü, grubu veya geldiği yeri gösterebilir.

- *Barıdın* Koç Bēg yaḥşırak bardı.
“Koç Bey, hepsinden güzel geldi.”
- Gāhī mēn, gāhī Kāsım Bēg, gāhī yana *bēglerdin* ve *içkilerdin* évrülürler édi. (92a)
“Bazen ben, bazen Kasım Bey, bazen de beylerden ve içkilerden birisi dolaşırdı.”
- Kābil *bölükāndın* bir bölük Ala Say bölükidir. (139b)
“Kabil bölüklerinden bir bölük Ala Say bölüğüdür.”

- *Hezârelerdin küllî rāī Sulţān Mes'ūdī Hezâre'dür, Afġānlardın küllî rāī Mehmed Afġānī'dür.* (140a)
“Hezarelerden en kalabalık olanı Sultan Mesudî Hezaresi'dir ve Afganlardan (en kalabalık olanı) Mehmed Afgani'dir.
 - *Bēg ü bēgātdın ve yigit yeleñdin* yeti sekiz yüz kişi mēndin tamām ayrıldılar. (55a)
“Beylerden ve yiğitlerden yedi sekiz yüz kişi, tamamı benden ayrıldılar.”
- 5) Eylemin sebebini gösterir, “bu sebeple” anlamıyla cümle kurulumunda yer alır.
- *Yokkarı okkiñ ġarbidın* Hıwāce Hızır Mescid'din ilgeri öte almadılar.. (92a)
“Yukarı/dan gelen/ okun şiddetinden (çokluğundan) Hoca Hızır Mescidi'nin ilerisine geçemediler.”
 - *Moġullarnıñ yek-cihetliġidın* ġaraz özlerini alardın ayırmaġlık ēgendür. (126b)
“Moğolların tarafgirliğindeki amaçları kendilerini onlardan ayırmakmış.”
 - *Tenbel'ġa muġarrab bolup ġalaba yaġılıġlar ve yamanlıġlar bu atalıġ oġulluġtın* zuhurġa kēldi. (79b)
“Tenbel'e yakın olan (Tenbel'e yakınlıkları sebebiyle) bu baba ve oğuldan birçok düşmanlık ve kötülükler meydana geldi.”
 - *Çün Andicān almaġtın* me'yūs boldılar... (55a)
“Endican'ı almaktan ümitlerini kestikleri için...”

6) Karşılaştırılan iki öge arasında ilgi kurar.

- *Nicrāv çağırıldın* Ala Say çağırılı tündraġ ve hoş-rengraġtur..
“Nicrav şaraplarından Ala Say şarapları daha keskin ve hoş renklidir.”
- *Ol vilāyette Ala Say anāridın* yaġsıraġ anār bolmas. (140a)
“O bölgede Ala Say narından daha güzel nar olmaz.”
- *Bu andın* yamanraġ. (81a)
“Bu ondan daha kötüdür.”
- *Mēndin* kēyinrek Dost Bēg ēdi. (234a)
“Dost Bey benden daha arkadaydı.”

1.3.7. Ekvatif (Eşitlik) Hâli

Çaġatay Türkçesinde eşitlik hâli için +çA eki kullanılır. Ek vasıtasıyla sözcük yalnızca “eşitlik” anlamını yüklenmez, bunun yanı sıra eklendiġi sözcüğü nitelik ve nicelik yönlerinden de açıklar ve bu hâl üzere fiile bağlanmasını sağlar.

Ayrıca +GA yönelme durumu ile birleşerek +GAçA “-e kadar” ve öğrenilen geçmiş zaman -mış ile birleşerek -mışçA “-mış gibi” formlarına da girer.

Metinde geçen kullanımlarında eşitlik hâli ile ismin eşitlik, benzerlik, gibilik, yaklaşık ve “+e kadar” anlamlarıyla fiile bağlandığı görülmüştür.

- *Saġdaġımda* hem yēgirmeçe ok bar ēdi. (115a) “yaklaşık” anlamı ile
“Ok kılıfımda da yirmi kadar ok vardı.”
- *Atasınıñ bī-ħuzurluġı* artġanda özgeçe ġaber eşitip inisi Muhammed Hüseyn Mırzā bile kaçıp İrāk'ka bardı. (166b) “benzerlik” anlamı ile
“Babasının hastalığı artınca başkaca şeyler işiterek küçük kardeşi Muhammed Hüseyin Mirza ile kaçıp Irak'a gitti.”
- *Azaġlaġcası* taġka yavuġ ēdi, taġka tartıp ġutuldı. (244b) “yaklaşık” anlamı ile
“Azcası (az bir kısmı) daġa yakın olduġu için daġa kaçarak kurtuldu.”

- Havz'niñ etrafida *yégirmeçe* nârenci dırahtını buyurdum kim qoruğaylar. (245b) “yaklaşık” anlamı ile
“Havuzun çevresinde/ki/ yirmi kadar portakal ağacının korunmasını buyurdum.”
- Eter'din atlanıp Dere-i Nūr'ını seyr kılıp Sūsān *kéntigeçe* yetip yanıp Āmle'ğa tüşüldi. (249b) “+e kadar” anlamıyla
“Eter'den ata binip Dere-i Nuru seyrederek Susan köyüne kadar gidip geri dönüp Āmle'ye indik.”
- Tamağdın *qoyı kögsigeçe* hoş reng kıpkızıldur. (279b) “+e kadar” anlamı ile
“Boğazından göğsüne kadar kısmı parlak kırmızıdır.”
- Yana harçeldür, ulukluğı *toğdağça* bolğay. (280a) “+e kadar” anlamı ile
“Biri harçeldir, büyüklüğü toğdak (bir tür hayvan) kadardır.”
- Qahluğa'dın kim Derbend-i Ahenin hem derler Hindükuş *tağığaça* Sultān Maħmūd Mīrzā'ğa ta'alluk vilāyet tamām anın taht-ı taşarrufida edi... (124a)
“Derbend-i Ahenin olarak da bilinen Kahluga'dan Hindikuş dağına kadar Sultan Mahmud Mirza'ya ait olan vilayetler tamamen onun idaresindeydi...” “+e kadar” anlamı ile
- Bizniñ ebnā-yi cinsimiz demey ki ednā nökerimizge kılğan insāniyyetni bizge kılmadı, belki *nökerimizçe* bizni közge ılmadı. (82a) “+e kadar” anlamı ile
“Hemcinsimiz demedi, en aşağı hizmetçimize yaptığı insanıyeti bize yapmadı, hatta hizmetçilerimize yaptığı kadar bile itibar etmedi.”
- Bu aralıkta ança zor keltürdiler kim Uştur Gerdan Nevāhisi'de faşiniñ *tüpigeçe* keldiler. (92b)
“Bu aralıkta öyle güçlü saldırdılar ki Uştur Gerdan bölgesinde siperin aşağısına kadar geldiler.”
- Bu Tenbel ne miqdār kişidür kim *munça* dağdağa u tereddüt tartasız? (94b) “
“Bu Tenbel nasıl bir adamdır ki bunca /bu kadar/ telaş ve tereddüt ediyorsunuz?”

1.3.8. Enstrümantal (Vasıta) Hâli

Çağatay Türkçesinde enstrümantal ki çoğunlukla zaman ve yer bildiren zarflarda kalıplaşmış olarak +n şeklinde bulunur: arqan, bilen, ékin, için... Bunun dışında zamir ve edatlarla da kullanılır.

- Ekşer qazaqlıklarda ve fetretlerde meniñ *bilen* bile keldiler. (11a)
“Kazaklık ve duraklama zamanlarında benimle birlikteydiler.”

Enstrümantal eki, ünsüz ile biten sözcüklere, sözcük tabanı ile uyumlu olacak şekilde yardımcı ses olarak eklenir.

Olumsuzluk eki +sIz ile birleşerek oluşturduğu +sIzIn şekli de mevcuttur.

1.3.9. Yokluk Çekimi

Bu çekim, bir isim ve sıfat yapma eki olup cümlede çekim eki fonksiyonunda kullanılmaktadır. İsim kök ve gövdelerine gelir ve sözcüğün olumsuzluk nosyonu veya “var olmama” anlamı ile cümlede yer almasını sağlar.

1) Cümlenin eylemini hâl, tavır, durum yönünden zarf fonksiyonu ile niteler.

- Her sözüñ iş küç *béglersiz* qarār tapmas edi.
“Hiçbir sözü, işi gücü beylersiz /beylerin kararına başvurmadan/ halletmezdi.

- Sultân Hüseyin Mîrzâ Künduz'nu kapağanda Hüsrev Şah'niñ ta'aşşubığa az kişi bile *yaraqsız* bî-ħasīb şebîhün keldi.
“Sultan Hüseyin Mirza Kunduz'u kuşattığında Hüsrev Şah'ın zorbalıklarına karşı az kişi ile silahsız ve yetersiz şekilde gece baskını yaptı.”
- İşbu yerge yetkende kim eğer yana bir köç yürülse edi köpreki bu edi kim *uruşsız* oq vilâyet müeyesser bolğay edi. (54b)
“İş bu duruma geldiğinde eğer bir menzil daha yürünseydi muhaberesiz (muharebe etmeden de) de kolaylıkla vilayet bizim olacaktı.”
- Mundin köçüp *yolsız* yürüp ara bir ÷onup tañlası bir tiptik inişdin inip uzun uzaq teñğidin ötüp Bennü'ğa tüşüldi. (147b)
“Buradan kalkıp arada bir konakladıktan sonra ertesi sabah yolsuz (yolu olmayan) dimdik bir inişten inip çok uzun bir boğazdan geçerek Benu'ya inildi.”

2) Cümle içinde isimleri nitelik yönünden belirterek sıfat öbekleri yapar.

- Bu şüm fi'l anın zamanında andağ şāyi' edi kim *çehresiz* kişi aşlen yoq edi. (26a)
“Bu kötü iş onun zamanında o kadar yaygındı ki çehresiz /oğlansız/ adam neredeyse yoktu.”
- *Yüreksiz* kişi edi. (26a)
“Yüreksiz adamdı.”
- Muhammed Şeybānī Ħan, kim Andicān'da Sultān Ahmed Tenbel'ni alıp Ħiṣār üstige müteveccih bolğan bile *uruşsız* ve *telaşsız* vilâyetlerni taşlap çıktılar. (156a)
“Muhammed Şeybani Han, Endican'da Sultan Ahmed Tenbel'i /yanına/ alıp Hisar üstüne yürüdüğünde vuruşmadan ve karşı koymadan öylece vilayetleri bırakıp çıktılar.”
- Kēpeneklig *kēpeneksiz* kişi berāber edi. (229b)
“Yağmurluklu ve yağmurluksuz kişi birdi.”
- Egerçi *şafāsız* yer edi. (250b)
“Gerçi safasız yerdir.”
- Üstad 'Alī Kulu taş atar üçün bir *buğdaysız* yērni ihtiyār kıldı. (333a)
“Üstat Ali Kulu taş atmak için buğdaysız yeri tercih etti.”

3) İsim yüklemelerini nitelik yönünden belirtir.

- Çünkü yeri *buğdaysız* ve faşīli asru müstahkem ve tamām taşdın edi, kārger kēlmedi. (334b)
“Yeri yamaçsız ve siperi çok sağlam ve tamamı taştan olduğu için etkisi olması.”
- Pest pest oti az, suyu tenķiş, yığaçsız, bed-nümāy, yaramas tağlardur. (141b)
“Genellikle alçak, otu az, suyu noksan, ağaçsız, görünüşü çirkin, yaramaz dağlardır.”

2. Sonuç

Türkçede bir sözcüğün cümle içerisinde başka bir sözcük ile anlamlı bir ilişki kurması çekim ekleri ile mümkündür. Taraflardan birinin isim unsuru olduğu birlikteliklerde, unsurları birbirine bağlayan isim çekim eklerinin görevlerini cümlenin anlamı belirler.

İsimlerin cümle içerisinde yer alan diğer sözcüklerle anlamlı birliktelikler kurmasını sağlayan isim çekim ekleri, cümlenin bağlamına göre görevler üstlenir. *Bâbürnâme* özelinde isim çekim eklerinin cümle kurulumundaki rolünü incelediğimiz bu çalışmada görülmüştür ki çokluk ve isim çekim eklerinin fonksiyonları ancak yer aldıkları cümle bağlamında açıklanabilir. Bu çalışmada amacımız çekim eklerinin cümle birliği

içerisindeki önem ve görevlerini göstermek, elde edilen örnekler ışığında söylenebilir ki bir ekin fonksiyonunu belirlemek için eklendiği sözcüğün yer aldığı cümleyi dikkate almak, cümlelerin anlamına göre ekin fonksiyonunu belirlemek gerekir. Bu dikkatle incelediğimiz *Bâbürnâme* metni üzerinden şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Çokluk belirten ifadelerin cümlelerin bağlamına göre şekillenen anlamları onun yalnız belirli ve belirsiz çokluk ifade etmesinin ötesinde sayılabilir/ sayılamaz ve tahmin edilebilir/ tahmin edilemez çokluk olarak kullanıldığını göstermiştir.

Yalın haldeki bir ismin, cümlelerin öznesi ve yüklemi olarak cümle kurulumunda yer aldığı görülmüştür. Genitif (ilgi) hâli ile cümleye katılan bir isim, başka bir isimle “aitlik, mülkiyet” bağlamıyla ilişki kurmuş ve bu ilişkinin ortaya çıkardığı cümle birimi, özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı olarak cümlede görev almıştır.

Datif (bulunma) hâlindeki bir isim, cümlelerin bağlamına göre eylemin yönünü ve kime karşı olduğunu; “+e kadar” anlamıyla bahse konu olan alanın sınırlarını; “için” anlamıyla eylemin amacını, hedefini, sebebini; cümlelerin eylemi ettirgense eylemi gerçekleştireni; “üstünde, içinde” anlamı ile eylemin yönünü ve eylemin gerçekleştiği zamanın sınırlarını belirtir.

Akuzatif (belirtme) hâlindeki bir isim, ana cümlelerin veya yan cümlelerin nesnesi olarak cümlede görev alabilir. Bununla birlikte Çağatay Türkçesinin bir özelliği olarak *Bâbürnâme*'de de belirtme halinin “ilgi kurma” fonksiyonuyla iki isim arasında “ilgi” kurduğu ve bu şekilde cümlelerin nesnesini oluşturduğu görülmüştür.

Lokatif (bulunma) hâli, eylemin gerçekleştiği yeri göstermenin yanı sıra eylemin içinde bulunduğu hâli, şartları ve eylemin sonuçlarından etkilenen alanı belirtir. Bulunma hâlindeki bir ismin yönelme fonksiyonuyla eylemin yönünü gösterdiği de tespit edilmiştir. Ayrıca bulunma hâlindeki bir ismin eylemin meydana geldiği zamana veya zaman çizgisi üzerindeki bir noktaya işaret ettiği örneklerle de rastlanmıştır. Bunlarla birlikte kesir ifadesiyle de cümle kurulumunda yer almıştır.

Eylemin gerçekleştiği, başladığı veya eylemin kaynağını gösteren ablatif (ayrılma) hâlindeki bir isim, bunlarla birlikte eylemin meydana geldiği zamanı veya zaman çizgisi üzerindeki aralığını, kişi sıralamasındaki yerini ve eylemin durumunu da belirtir. Bunlarla birlikte cümlede geçen materyalin kaynağını da gösterir. Belirli bir grubun/ bütünün parçasını veya parçanın ait olduğu bütünü/ grubu veya geldiği yeri gösterdiği örneklerle de metinde rastlanmıştır. “Bu sebeple” anlamıyla cümlede yer alan ablatif hâli, eylemin sebebini belirtir. Ayrıca karşılaştırılan iki öge arasında ilgi kurduğu örnekler de metinde yer almıştır.

Ekvatif (eşitlik) hâli ile isimlerin cümlede eşitlik, benzerlik, “gibilik”, yaklaşık ve “+e kadar” anlamlarıyla fiile bağlandığı görülmüştür.

Enstrümantal (vasıta) hâlindeki bir ismin cümlede eylemin nasıl gerçekleştiğini ve eyleme dâhil olan ya da eylemden etkilenenleri gösterdiği; eylemin zamanını ve tavrını göstermeye yardımcı olduğu tespit edilmiştir.

Yokluk çekimi ile cümleye katılan bir ismin eylemin hâl, tavır, durum yönünden zarf fonksiyonuyla nitelediği; isimleri nitelik yönünden belirterek sıfat öbekleri yaptığı görülmüştür.

Kaynakça

- AKA, Murat (2014). *Babürnâme'nin Dil Özellikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- AKGÜL, Semra (2020). *Bâbürnâme'nin Haydarâbâd Nüshasının Transkripsiyonu ve Söz Dizimi İncelemesi*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2013). *Çağatay Türkçesi*. Ankara: Kesit.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- CEYLAN, Nimet, (2009). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur Mirza'nın Eserlerindeki İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- ÇORBACI, Esra, (2012). *Babürname'de Sıfatlar*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- DEMİR, Cengiz, (2016) *Baburname'de Birleşik Fiiller*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- ECKMANN, Janos (2014). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERGİN, Muharrem (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- HATİPOĞLU, Vecihe (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KOÇ, Nurettin (1998). *Yeni Dilbilgisi*, Ankara: İnkılap.
- ÖZDEMİR, Hakan, (2015). “Eski Türkçede İlgi ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, 16: 121-132.
- RENTZSCH, Julian, (2011). “Modality in the Baburnama”, *Turkic Languages*, 15/1: 78- 123.
- SCHÖNIG, Claus, (1994). “Prädikatslose Sätze und postprädikatische Segmente im Babur-name (Haidarabad-Kodex)”. *Journal of Turkology*, 2/2: 225-243
- SCHÖNIG, Claus, (1996). “Komplexe Verben im Babur-name (Haidarabad- Kodex)” *Ural Altaische Janbücher*, 14: 206-217
- SCHÖNIG, Claus, (1991). “Vergangenheitstempora im Babur-name”, *Materialia Turcica*, 15: 1-13.
- SCHÖNIG, Claus, (2012). “Finite Predication and Text Structure in the Babur-nâme (Babur-nâme'de Fiil Kipleri ve Metin Yapısı)”, Kocaeli: *Babur ve Babürnâme Üzerine Araştırmalar Uluslararası Çalıştayı*.
- ŞEN, Mesut (1993). *Babürname: Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Giriş-Metin-Açıklamalı Dizin*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- YIKILMAZ, Arzu, (2014). *Bâbürnâme'de Fiilimsiler*. Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- YIKILMAZ, Arzu, (2015). “Bâbürnâme'de Asli Zarf- Fiillerin Kullanımı ve Zaman İşlevleri Üzerine”, *Elektronik Turkish Studies*, 10/12: 1243-1260.